

5164

JÄMTLAND

Norderön

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Andrén, K.O., 1932

Svar på ULMA:s frågelista 27

Åkerns beredning

92 bl. 4:o

Exc OSD

5164

Åkers beredning.

1. Jordbruksredskap.

Något gemensamt namn för alla sådana redskap, som använts vid jordens bearbetning, kan knappast sägas ha funnits. Det skulle helst vara ordet "åkersredskap" man skulle nämna, men man har nog närmast tänkt på plog, harv och vält, när man använt det ordet. Dock har man nog ibland även inbegripit mindre redskap i benämningen. Ordet jordbruksredskap har, så vitt jag funnit och kan minnas, fört

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

i senare tid kommit att någon gång nyttjas i dagligt tal, och då i betydelsen all redskap, som tarvas vid skottslen av ett hemman. "Räskapan" är ett uttryck med ganska svävande betydelse och ^{kan} givetvis också användas som sammanfattande namn för redskap, som brukats vid jordens bearbetning.

Handredskap av olika slag, som använts vid jordbruksarbete:

Yxor, "öks" (öksa, öksn), ha nog nyttjats endast vid odlingsarbeten, och då i regel gamla, slitna sådana.

I stället för klubbar, "klöbb"

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

(klöbba, klöbban) använde man vanligen potatisgräv "to slö-som klampan ma", eller "to slö-som djnja (el.: dyrykneulan) ma". Dock hände det, att, när åkern blivit blöt och t. ex. utsatt för tramp, man använde klubbar åt klumpen, emedan de togo bättre.

Vad angår hackor, så har man haft benämningen "flåhack" (flåhacka, flåhacken). Verktuget ifråga har nog ej haft så stor användning på ön som i omkringliggande socknar. En tid skedd nämligen nyodlingsarbeten på det viset, att man hackade.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

~~Böjning.~~

loss grästorvor, lät dessa torka och sedan samlade ihop och brände dem för att få gödning på området. Och man hade ej så stora nyodlingsarbeten på själva ön. "Flåhacka" har nyttjats även vid andra arbeten. — Bland hackorna få vi väl även nämna vanliga "grev", "përgrev" (greva, grevan). Något om dess användning vid jordens bearbetning är antytt på föregående sida. — Vidare "kopp", vilken (såsom frågelistan förutsätter) brukats att hacka loss stenar och hårdare lerlager. Man lär även ha talat om "stärngrev" och "grövo".

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

"le grovo" påstås dock ha varit
något bredare än en körv.

"to häck", "to flåhack", "to körv"
o. s. v.

Krattor ha ej använts vid jor-
dens bearbetning. En vanlig hand-
räfsa har brukats vid "bünn" om-
kring åkrarna. Om någon ansett
det bäst att på ett mindre jord-
stycke nedmylla säden för hand,
så har därtill åter nyttjats ett
vanligt "pörgrev", och möjligen en
handräfsa att slåta till med (i
st. f. vältning).

Grevor. Man använde här
för benämningen "kvedn" (kvedja,
kvedn), när det var fråga om

grepar av trä eller järn. Numera säga väl de flöta "gref". Med hänsyftning på antalet rimmor talade man om "tvöstrak(e)lkrödn", "tröstrak(e)lkrödn" o.s.v. En rimme i ett dylikt verktyg kallades alltså för "strak(e)l" (strak(e)ln, strakla). Grefskor på grepar av trä ha ej omtalats. När grepar av järn började komma i bruk, fann man dem synnerligen bra, trots att de då voro mycket klumriga och tunga. "To brük kväda" var för det uttryck man för vanligen betygsade sig av i stället för frågelutans grepa.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

Spadar och skovlar. Skillnaden mellan skyffel och skovel har varit den, att bladet på det förra verktyget varit utslutande eller övervägande av järn, men på det senare av trä. "Spå" är ett namn, som endast av några få använts i stället för skyffel. Uttalet på skyffel har för resten varit "sofal" (sofeln, sofla) och på skovel "skoval" (skovla, skovlan). Någon gång har man talat om "dijnskoval", sällan om "snöskoval". Skovlarna ha i regel varit oskodda. (Här må jag anmärka, att jag i min ägo har

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

en finare skovel, som är skodd.
 Den erhöåll jag i mina tidiga
 ungdomsår som gåva av en per-
 son från Stugun. Man torde
 ha använt uttrycket "skönny",
 ej sko. Spadar med tvärela
 att trampa på synes man ej ha
 haft. Tistelstikare äro obe-
 kanta. Likaså är grävkäpp ett
 obekant ord. — "To gräva" =
 att gräva. T. ex.: "gräva a dity",
 "gräva a gröp" o. s. v. Vid vissa
 arbeten kan det ha talats om
 "to säfal-opp" (t. ex. zola eller
 malla), "kast-opp", "ous-opp",
 "säfal-attät" o. s. v. — "To laddze-
 opp herr hälsan" o. s. v.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

Spett och andra verktyg för
 stembrytning m. m. Man har av
 gammalt talat om "järnstou".
 Som ett nyare ord i målet vill
 jag räkna "järnspett". Man har
 för resten gjort en viss skillnad
 mellan "järnstou" och "järnspett".
 Det förra verktyget har nedtill
 stora klumpar och lämpar sig
 att göra hål i marken för stol-
 par och kornstänger och dyl. med.
 Det senare är längre och mera
 jämntjockt till hela sin längd
 samt är passande att bryta
 sten med, men brukas även att
 göra hål i marken med. De
 yngre torde numera använda

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

namnet "järnsjätt" på båda för-
 merna. — Ett f. verktyg av trä,
 som användes vid stenbrytning
 el. dyl., kallas "lörn" (lörna,
 lörn). Naturligtvis kan "a lörn"
 få ganska olika storlek och
 form. — Sedan ordet järnsjätt
 kom i bruk, kan man också
 tala om "to sjätt". Men det har
 betat: "bråk järnstoarn", "riktig
 järnstoarn", "löfft-opp ma järn-
 stoara" o. s. v.

Släggor. Ordet slägga har
 uttalats "slägg" (slädgga, slädgga).
 Egentligen har det, när det
 gällt jordens brukning, endast
 varit fråga om släggor för

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

börning av sten. "N bors" eller "stärnbors". "To boro starn." "To väss borsan".

Stendrägar. Man har talat om "stärndrag" (-dräga, -drägan). "h ständrag" var en kort och låg, starkt byggd släde, som brukades vid bortförsling av sten från åkrarna. - Om en vanlig släde eller kärva nyttjats för ändamålet, så har det ej talats om stensläde eller stenkärva. De ha fortsatt att vara "stärnsläda" "mökstär-släda" och "mökstär-tjarr".

Körredskap och draganordningar

Draganordningar: Det torde först böra gräpkas, att man

Öppet eller slutet? H t. ex. s. 12 "norr" = nägra, s. 4 "grovo" = ett slags gräpverk. Hgg. Ma fca = fara s. 41. H t. ex. H t. ex. södd (katt) s. 79

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 1932. NORDERÖN

Jtl.
Frgl. 27

kan sägas ha räknat med två grupper av skaklar, nämligen "plögskaklan" och "vinterskaklan". Man har alltså icke namnt t. ex. havsskaklar. Oftast har ordet "skakal" använts utan någon framförsatt bestämning. "De skakalpar" och "norr skakal" äro uttryck, som ofta brukats. - Benämningarna på delarna av ett skakelpar ha varit: "skäk" (skäka, skäkan) eller "skäkalskäk" - pluralis "skäka", "skäkan", jag har också hört den best formen "skäkalskaklan" (jfr. sakaltamt) eller "skäkalsakran" - "äcksal" (svängel, väg, ham

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 1932. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

o. s. v. äro i målet obekanta), "skå-
kalsme", varav märkes en mitt
på svängeln placerad "togo"
(tögon, togo), ibland benämnd
"tögon på skåklom" till skillnad
från "tögon på havatren", d. v. s.
kordons "togo". — Den gemen-
samma kraftigare svängeln för
två dragare har kallats
"tribastacksala". — Sådana namn
på en draganordning som rede,
reare, drätt och dräkt äro obe-
kanta på orten. — Samtidigt
kan påpekas, att namn, som
nämnas på sid. 4 i frågelistan
och sluta på tag, linor, kejs och
streck icke heller brukats.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
JTL.
Frgl. 27

Skaklar ha vanligen gjorts av björsk eller gran.

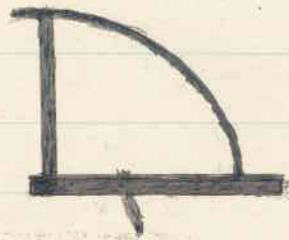
Ärder. En ärder har kallats "äl" (allu ala), mera sällan "jéral", och har använts att kupa potatis med, vilket kallats "to äl jéran". Några för det stora flertalet kända namn på delarna av en "äl" synes man ej ha ägt. Jag har frågat flera personer men med ganska negativt resultat. En av de tillfrågade sade rent ut: "ja se da vart rent je." Emellertid talade ett par om "ås" och "bell", en nämnde "hämtag" och en kallade de brädetumfar, som skulle

föra mullen åt sidorna för
"fjela", vilken benämning beströds
av en av dem som nämnde "bell"
med gräpande, att "da va ryar
fjela, da va bara tvo bielappa".

Rist. Det redskap, som kal-
lades "rest", hade nog något
olika utseende. Jag minns en
"rest", vars trävirke bestod av
två med varandra vinkelrätt
förenade ganska grova trästycken,
~~före~~ vilka ytterligare förbundas
med varandra genom en båge
av unggran, som var inborrad
och fastsatt i det stycke, i vil-
ket den egentliga resten satt,
och vidare böjd mot och fast-

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
JTL.
Frgl. 27

gjord vid det andra styckets ända,
 så att en del av granen gick
 utom. Ja, detta blir kanske en
 något svårfattlig beskrivning,
 varför jag tillåter mig att här
 nedan komma med en enkel
 ritning.

Man kunde i sådana fall, d. v. s.
 när redskapet hade det utseen-
 det, tala om "tre på rista" och
 "bögon". Angående användning av
 rist se avd. "Plöja" längre fram!
 Att köra med rist kallades "to tjör"

na rsta".

Plog. "Plog" (plogan ploga) kan knappast anses som ett nyare jordbearbetningsredskap i orten. I en bouzpteckning, upprättad den 2 okt. 1755 i Getåsen, Marby, finns under rubriken "Åkerredskap" följande uppsäkning:

1 st. Harf	1.	-	-			
3 st. Plogar	4.	16	-			
3 st. Skoddskoflar	-	16		6.	-	-

Boet var rikt, men att det fanns tre plogar visar dock, att ej hel-
^{lyp}
lä plogen kunde kallas ett nyare redskap. Egendomligt nog upp-
tar en bouzpteckning, upprättad

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
JTL.
Frgl. 27

1728, efter en bonde i Västane, Norderön, ingen plog. I den bo-
 uypiteckningen kan man ej fin-
 na flera åkerbruksredskap, näm-
 da är "En half part i en jern
 harfua för - 21: 8". Bonden var
 mycket skuldsatt. Till jämförelse
 kan nämnas, att en bouypiteck-
 ning från Tivarsgården, Norderön,
 skriven 1777, har rubriken "Plogred-
 skap" med följande text:

	β	%
en plog med tvebet rust- ning	6	
en stäk harfua för	5	
3 st. gref för		24

Den första skillnaden man i
 orten gjorde mellan plog och

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

plög var tydligen mellan "trè-plög" och "järnplög". Därefter kom troligen någon gång på 1870-talet, vad man kallade "läkasplög". På 1890-talet talade man även om "ängals-plögan". Vid 1900-talets början kom en typ, vars namn var "Kolumbiaplögen, i ropet. Den har nu efterträtts av andra sorter.

Vad nu allra först gruppen träplögar beträffar, så finns ingen sådan plög i behåll på ön. En man, nära 80 år gammal, har dock meddelat, att han i sin barndom hade tillfälle att se en "trèplög", som emellertid ej

då var i bruk. Namnen upplyste om att "fjela" skulle vara "ta vsm n björk". "Blln" var av järn. Någon närmare beskrivning kan ej lämnas.

"^{ix}Järnplagan" synas mer eller mindre ha liknat fig. 21 i frågelistan. Jag minns själv från min barndom en dylik plog, som stod kvar från förr. Tycker bara att åsen på bilden förefaller väl lång. Om f. fanns på alla eller ens de flesta kan jag ej säga. De namn, som jag kan lämna och kamma mig någotlunda säker om att de äro riktiga, äro följande: "hämtag",

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

sammanfattande namn på a, b, c
 och d i frågelistan, "ås" e på fig
 21, "fjel" k på 21, "bell" i på 21,
 "rrst", möjligen även "särar", h på
 21; vad g angår, så vacklade
 man nog mellan "krok" och "togo",
 även "larkan" lär ha använts som
 benämning.

Beträffande åkersplogar och
 modernare plogar må först
 anmärkas, att vad som åter-
 stätt, sedan skalmar, ås, bill
 och landskiva borttagits be-
 traktats som plogens "krapp".
a och b på fig. 24 kallas "häm-
 taga" (skall ettdera nämnas,
 måste det heta "högar hämta

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

ge", "väster hamtage"), e be-
 nämnes "skälman", ^{o och} "lämsiva".
 Orden "stag" och "grinna" an-
 vändas numera av somliga, men
 kunna sväriligen anses tillhöra
 målet; om man tidigare velat
 nämna ett stag, så har detta
 tarvat flera ord, t. ex. "övar
 gärna mulla skälmon". Stället
 och bröet äro ord, som icke bru-
 kas. Andra namn kunna häm-
 tas ur redogörelsen för järn-
 plogar på föreg. sida. (Anm.
 "lämsiva" har av en del kal-
 lats "lämsia".)

ibland hade man en träspade
 fastsatt vid för rengöring av

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERON

JTL.
 Frgl. 27

plogen: "språ".

Ordet "ristplog" har sagt ungefär detsamma som "vallplog". På åkersplogar satt risten eller "særa", som nog somliga sade i det fallet, fast vid bilen.

I de fall då en bill kunnat vässas, och man gjort det, har man benämmt det "to laddygå-grå bilen". Vid transport av en plog på hemägorna, lade man endast omkull den mot vändskivan och lät sedan häst släpa den dit den skulle. Vid längre transporter har man brukat kända eller släde, allt efter omständigheterna.

Att det skulle vara farligt att låta plögen stå ute vissa tider av året är en här obekant föreställning.

Gladd. "sladd" (sladdn, sladda) är ett redskap, som här i det närmaste saknat betydelse. När en sladd tillverkas, har man använt plank eller mindre stockar, och den har närmast kommit att likna den som fig. 26: II i frågel. visar. Vid användningen har körkarlen brukat åka (stå) på sladden. På fåbodvallarna lär man, åtminstone i en del fall, ha använt sladd "to tjør uttåt dijnya mæ". Att

köra med sladd: "slädd".

^{man}Harv. Redskapets namn har uttalats "härv" (härva, härvan). ~~härve?~~

Att man använt träd med gräna sidan kvar sittande grenar eller flera sådana, hopfogade med varandra, som harv är ej bekant.

Av vad jag omnämnt på sid. 18 framgår, att i förra delen av 1700-talet fanns järnharvar på ön. Tydligt användes länge både järn^{grupp}harvar och trä^{grupp}harvar. Den gamla man, som jag nämnt på sid. 19, förklarade sig även ha sett "a trä^{grupp}harv". Dock var hon i hans barndom, då han såg

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

den, kasserad. (Den tillhörde en gård i Ålsta.) Han berättade, att den var mindre än en vanlig gammaldags åkerharva, men kunde ej säga, om jirmarna voro tagna av lämpligt grova trägrenar, vilket dock är att förmoda. Upplysningarna om "tjermharvan" bli alltså ej många. Antalet jirmar i en harv var, om de voro av järn och raka, ofta 25, men harvar med 20 jirmnar funnos även, troligen också sådana med 16. Den stockharv, som nämnes på sid. 18, hade tydligen järnjirmar, ehuru det namnet i senare tid ej varit van-

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

ligt. Namnen "åkerharv" och "räk-
 primharv" ha förekommit, det
 förra då man ansett det nödigt
 att göra tydligt, att man ej talat
 om "a räckstarharv", det senare
 ibland, sedan "krökprimharvar",
 "kloharvar" och "tassharvar" kom-
 mit i bruk. "a kloharv" bruka-
 de vara triangelformig och hade,
 uppgives det, sex primmar. Redan
 på 1860-talet hade de kommit i
 bruk här. Att använda kloharv
 fick någon gång ersätta plog-
 köring i åkern. "Ja kloa-
 öjv åkran", kunde de då sägas efter-
 åt. Medan ~~för~~ primmarna på en
 kloharv hade spetsiga fötter,

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

hade järnarna på en "tässharv", som brukade vara 25, rundade sådana. Skillnaden mellan en "räkjärnharv" och en "krökjärnharv" var endast den, att järnarna i den senare gjorts en smula höjda. "Tre på harven" var det sammanfattande namnet på de trästycken, som järnarna sutto fast i, och de källor eller brädstumpar, som förstärkte sammanhållningen. Dragjärningen var nog ordnad en smula olika, t. ex. ett järn fastsatt i harven och i detta en krok. Man hade styre på harven, och det kallades "hämtagga på harven".

Landsmålararkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

Uttryck som beteckna att köra
med harv: "härv", "tjör härva",
"klô", "tjör tassharva".

Vält. Benämningen på det red-
skap, som använts att tillgracka
jorden med har varit "væddt"
(væddtn, væddta). Skämtsamma
namn för redskapet har man ej
haft. Tjälva kubben har betrak-
tats som välten i egentlig me-
ning. De delar i övrigt, som of-
tare kommit på tal ha varit
"væddtskaklan" och "sitrêre" eller
"brê (på væddta)". Man har väl
även nämnt "vælan" (tr væddta).
För var det så anordnat, att
brädet vilade på eller var fast.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

gjort vid rötter, som lämnats på de träd, varav man gjorde skack-larna. Numera har man bock eller sits och ram. Några få ha på mitten delad vält. Att köra med vält har kallats "to vält" eller "to tjör vaddtn".

Om stendrog se sid. 11!

Mullskopar, dikesplogar, ogräs-järn, turplogar och spädsplogar ha icke använts.

Under vintern förvarades åker-bruksredskapen, där det träffade på att finnas ett lämpligt ställe. Därmed är naturligtvis ingalunda sagt, att all redskap av det slaget förvarades på samma plats.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
JTL.
Frgl. 27

Tillägg och amm. till kap. I.

Da jag först när jag sådde rubriken "plog" kom ihåg att rådfråga gamla handlingar, anser jag mig böra göra ett tillägg. I boupp-teckningen från 1777, nämnd på sid. 18, finns bland järnsaker ^{bl. a.} följande redskap nämnda: "en jernstör", "en gräfva", "en jernskod skäffel". På sid. 4 har jag nämnt ordet "grövo".

Inga grepar eller oskodda skovlar upptagas i uppteckningen. De måste ha funnits i större antal, men ha förmodl. såsom helt och hållet avträ ansetts sakna jerningevärde. I en boupp-teckning från 1845 nämnes "en rist".

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

Norderön

II. Høst- och vårpløjning.

"Åker" kallade man förr (jag sätter här gränsen omkring sekelskiftet) ett större eller mindre område, som år efter år, är tionde efter tionde hölls öfjyrt, och där man odlade korn, ärtor, råg och potatis. Man gjorde då en bestämd skillnad mellan "åker" och "røst". "E røst" var ett område, som man pløjt upp år vall och där man ett par år odlade säd och som man därefter åter lade till vall. Ett hemman hade naturligtvis i regel

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

"fler åkra", vilka ofta hade namn såsom t. ex. "Sommaråkra", "Viddaråkra", "Ljåkra", "Nesåkra" o. s. v. Sådana namn samt ordet "rēt" hava under 1900-talet mer och mer kommit ur bruk. Numera talar man ^{ofta} om åker, där man för tillfället (vi tänka då på sommaren) odlar säd eller potatis. Fastighetsdeklarationernas uppfattning om ordet åker ha annu ej lyckats inverka på ortens mål. Om diken eller fåror som gränser har det aldrig varit tal. Tjåg, trår och vända vältta äro i orten obekanta ord. "Tjæg" lär ha

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 1932. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

betytt avgränsat område, helst
vall. Lott har ej brukats om
mark, annat än möjligen om
ärvd ägolott. Ordet "fadt"
har kanske ibland brukats i
betydelsen inägområde. Jord-
rimpa, ranga, kingsa, dikeslag,
lag kvarter, linda, farskott,
plank, vrätt och vand kunna
anfärdas som obekanta ord.
"Jölrams" betyder en bit mark
av vad slag som helst. "Tjel"
har ofta använts som namn
på skogstrakt av triangulär
form, ibland med tillägg av
by- eller gårdsnamn, t. ex.
"Ristjeln". Orden "ätterslamm",

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

"jærlamm" och "rovlamm" finnas. Uttrycken ha brukats både om det område, som äsytats, uppstigit en hel "åker" eller endast en del av den. Om "krijddgoss, lamm" kunde det för talas men ej om trädgårdsland.

^{Plöja}
~~plöjning~~ När det var fråga om plöjning i öppen åker hette det för "tjör plöjan". Dock kunde det även talas om "to tjör-opp jærlamma", "tjör-opp ättarlamma", vänn-opp rötsyra" (jfr även: "to tjör trö"). Allt plöja vall kallades "to rist" (imperf. och sup. "rista"). Verbet "to vänn" har även förekommit, mest i uttryck sådana

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

som "da skull ha vy vanna hen"
 eller "da e tånz san da va vanna
 hen". Numera har plöja kom-
 mit in i målet under formen
 "plöj" (plögd, plögd). Plöjningen
 i öppen åker skedde i regel
 på våren, medan däremot ris-
 tenja både försiggå på hösten.
 Något behov av uttrycken vår-
 plöjning och höstplöjning hade
 man därför icke. Men det kunde
 hända, att man någon gång
 ansåg sig böra omtala om en
 en rista, att "hu va rista på
 våra". Något bestämt kan ej
 sägas om när man skulle börja
 rista på hösten och när arbe-

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Fgl. 27

tet skulle vara slut. Det berod-
 de på när man hade tid och and-
 ra omständigheter. Ett område,
 som ristats under rötmanaden,
 ansågs följande vår lika gott som
 om det hade varit "årledaren".
 Arbetstiden om dagen var nog olika
 lång i olika gårdar. I åynnen
 åker plöjde man vanligen med
 en häst. Sedan vad man kalla-
 de "åkasplögan" kommit i bruk,
 ansågs nr 4 av den sorten
 lämplig för en dragare men
 nr 5 helt kräva två. När man
 plöjde vall, använde man, åt-
 minstone sedan det blev fråga
 om arealer av någon betydelse,

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

i regel två häfter (Nu använder man ofta tre.) En man har brukat sköta både körningen och styrningen av plogen. När det gällde plöjning av vall och man hade plog, som ej lade plogskivan så särdeles väl, gick en man efter för att "lägga fåra". Någon särskild benämning har man ej haft på den mannen; har det någon gång ansetts nödigt att nämna honom med ett namn, som motsvarat hans sysselsättning, har man sagt "han som lagg fåra". (Nu för tiden har den som följer efter ofta uppgiften att i ploggrän-

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

nan bryta lös de stenar han
 rar med, eller sätta märken
 för dem som skola sprängas.)
 Då man skulle plöja vall, medan
 man hade dåliga plogar, körde
 man med rist före plogen. Van-
 ligen gjorde man, såsom en per-
 son, vilken jag tillfrågat, uttryck-
 te det "fler rippa på en gång".
 Inman bruket av rist alldeles
 upphörde, kunde man nyttja
 den endast för första fåran.
 En eller två man körde risten.
 Att plöja på förtjänst åt and-
 ra har ej varit vanligt. — Vad
 angår jordens fuktighetsgrad
 i samband med plöjningen, så

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 1933. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

använde man intet av de ut-
 tryck frågelistan nämner. Var
 det fråga om vall, kunde man
 säga, om det näml. var för torrt
 att plöja: "jola e so tor, atta få-
 ran byss; da går ont röst." Om
 det var lagom fuktigt: "Da e
 lagomt tatt to röst nu." Skorn
 kunde knappast bli för torr
 att plöja, såvida den ej förut
 varit utsatt för stark tramp-
 ning, då det blev "hott". Där-
 emot kunde det bli "satt" så
 att "malla la sa på plöjan".
 Uttryck för plogens djup-
 gående har varit "plögmål"
 (plögmåln, plögmåla). De

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

bestämda formerna ha mest
kommit till användning. Att
ploja en fåra: "tyr å får".
Djüpploja = "tyr rafft". Mot-
satsen: "tyr grovt." Med "får"
(fåra, farn) menades både
räman, där plojen gått fram,
och den laskurna jordskivan.
Obs t. ex. det på en föregående
sida utförda uttrycket "to lägg
fåra". Den orörda jorden vid
fåran har ej haft något sär-
skilt namn; man har vid be-
hov talat om "smma farn" eller
"bradma farn". Den som plojde
tog efter ögonmått fåran så
bred som han ansåg lämpligt.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

Någon folketro knuten till fåran som skyddsmedel har ej varit bekant. Ofta delade man en större åker, som skulle plöjas och besås på våren, i två eller flera delar. Varje sådan del kallades "åva" (åva, åvan). "Fösta åva" var alltid besatt, innan man började plöja "åmmar åva" o. s. v. Detta hade den följden, att säden ej mognade samtidigt på hela åkern, vilket var en fördel, då man bärjade kornet med handskära. Åmmars hade man bara de namn, som nämnas på föregående sidor, näml. "åkar" och "röst", mera sällan "nyröst".

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 1932. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

~~Upplysning~~
 Tegläggning. Huru man började
 de plöjningen, berodde av huru
 området, som skulle plöjas, såg
 ut. Om det några år tidigare va-
 rit "röst" och sist plöjts så, att
 det hade mittelfärd, var det na-
 turligt, att man började i mitten
 och stälpte de första tilltorna i
 den kvarvarande fördjupningen.
 Av lätt insedda skäl var den
 sistnämnda något för grund att
 lämna rum åt de två mitteltill-
 torna, varför en mindre upphöj-
 ning, som kallades "rygg" kom
 att bildas. Sedan fortsattes plöj-
 ningen i den påbörjade ord-
 ningen. Detta sätt att plöja

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Fgl. 27

kallades "to stöjv-shov". Hade man
 däremot före valläggningsen plöjt
 så, att det var fördjupningar vid
 ristans sidor, började man där
 samt fortsatte tills man på fäl-
 tets mitt åstadkommit "a öurfår".
 Detta sätt hade ej så säker be-
 nämning. "Stöjv at sion", "tjör
 at sion", "stöjv rfrå vottana" tor-
 de ha använts. — Även när det
 gällde åker tog man naturligt-
 vis, så vitt möjligt var, hänsyn
 till huru det senast var plöjt.
 — Det lär för i tiden, när det
 var fråga om plöjning av vall,
 ibland ha hant, att man "tjöl
 barra at n ärn sîn". Då bildades

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

Jtl.
 Frgl. 27

begrippligtvis "nya öarfår". - Om det var fråga om plöjning av mark, som ej förut varit odlad, eller om man ville lägga nya gränser eller man tidigare "läckt-ryan öarfåra", så började man nog helst plöja från sidorna. - Det torde mycket sällan ha förekommit, att man plöjt två gånger i samma fåra för att få djupare mylla. Någon åtgärd att göra "öarfåra" djupare och mindre bred brukade man ej vidtaga. Tvärtom hände det att man i åkern jämnade ut den dalen en smula genom att lägga ombull plögen och sedan

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

köra den framåt så att ena skalmen och vandskivan utförde jämningsarbetet. Man höll fast i handtaget, som var riktat mot landskivan. Bild 35 i frågelistan skall väl motsvara vad man här på orten kallat "a rist". Bilden och vissa frågor visa, att man på somliga håll hade ristor med flera ryggar och naturligtvis även flera dalar, samt att området mellan varje dal (b) kallats teg, ren eller dyl. Av det föregående torde framgå att så icke varit förhållandet här. För säkerhets skull nämner jag det dock fullt

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

klart samt understryker att "öarfar" när den funnits, icke betraktats som gräns för utan som mitten av ett område. Vidare vill jag påpeka att tilltorna, när gränserna förut äro givna, knappast någon gång hela tiden bli ungefär lika långa. Mot slutet av arbetet uppstå nästan alltid triangelformiga bitar, "tylä", (en "tyl" om man skall ha "öarfar") och tilltorna bli allt kortare och kortare. "Fäst fära" kan vara endast ett par meter lång, medan hela fältet kanske är 200 met. långt. — Nu glöjer man ibland vallar, som mer eller

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Fgl. 27

mindre närma sig kvadratfor-
 men, på det viset att man stjäp-
 per tilltorna åt alla fyra sidor-
 na och så småningom går in
 mot mittpunkten. I diagonal-
 na bildas mindre fördjupningar.
 — Nura sällan har det inträffat,
 att man på grund av hinder,
 t. ex. hus som stått i vägen,
 mark som man ej velat trampa
 ned, vid ett fallts ena ^{ändan} eller
 endast del av den, anordnat vad
 frägelutan kallar vändteg. Nå-
 got särskilt namn på en sådan
 har man ^{i regel} nog ej haft, utan be-
 traktat den som "n bit to vän
 på". Något factslaget namn på

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Fgl. 27

49
glöjningen av den saknas ^{vanligen} också.
Man har använt det uttryck, som
man för tillfället funnit lämp-
ligt, t. ex. "tyr-öpp tvättförfä-
ran" el. dyl. Somliga lära dock
ha brukat uttrycket "fötlamma"
om själva stycket och det däremot
svarande "tyr-öpp fötlamma" om
glöjningen av det. — Där man
tog i med plögen, blev det en
smula ojämnt. Man plögade
 därförlöja en tvärfär, som
kallades "lännfära". — Vad or-
det ren angår, så kan "ren"
(rena, ren), "åker-ren" för-
klaras som smal remsa vid å-
kern, beväxt med gräs. Vagar

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

mellan två åkrar nämndes så ofta med namnet "sarn", att det ordet rent av förde tanken på väg. Ex. "Sve-sarna" = den väg, som går "at Sven" (en skogs-trakt). - "Mullsarnan", i regel något högre än den omgivande marken, utgjorde bevis för att t. ex. en del av en lätte fordomb varit åker. (Dylika renar innehåller ett tjockt lager mull, därför lades ibland ordet "mull" framför "sarnan".) - Kora med plojen utan att plöja upp någon tillta: "työr tömfära". - Att man någon gång plöjt en åker så som fig. 37 i frågel. visar, är ej

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

kant. — Uttryck som beteckna
 plöjning av gräsvall o. s. v., se
 det föregående. — En tid var
 det vanligt, att man skulle ha
 torv i gödselstäderna. Man tog
 då på rittorna var femte, var
 sjätte o. s. v. tilla, som förvandra-
 des till torv, vilken omsider kör-
 des in och lades såsom under-
 lag i gödselstaden. Vid plöjning
 av vall lagade man gärna så
 att dessa utsedda tillor ställ-
 des på kant; de blevo näml.
 då lättare att taga upp. Bruket
 "to tjör-en torva te kasa" har
 för länge sedan upphört. — Man
 har ej på orten talat om att

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

plöja karingar. — Om tilltan vid plöjning är vall åkt ihop före plögen har det t. ex. sagts "fåra fölg-må", men om potatisris eller ogräs vid plöjning av åker varit i vägen kan det ha hetat "da sarvas för", "da föras för", "da lagg sa öttför" o. s. v. — Jag tror mig minnas, att någon mera präskämt sagt "röto-öjfr" om plöjning i mycket sur mull. Blöko-öjfr skulle snarare syfta på plöjning av mycket hård mark. — Vid trädesbruk plögade man ej plöja tvärs över de vanliga plög-fårorna.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

III. Trädesbruk och göds- ling.

Träda. Träda kallades "trô"
(trô, trôn). Att träda: "to tre"
(imperf. och sup. träd och tradd).
Att så korn två eller flera
gå varandra följande år (d. v. s.
utan att man haft träda) kalla-
des "to så halm". Arter an-
sågs med fördel kunna sås
gå en del av den åker, som
skulle ligga i träde under som-
maren. Något namn på igen-
lagda åkrar hade man icke.
De övergingo i likhet med igen-
lagda rister till "nylarm". Dock

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén, 1933. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

kunde det sedan nämnas, att "da e ta gammalåker". Kor och får ha, så vitt känt är aldrig haft "trö" som betesmark. Ej heller har det omtalats att man vanligen släppt svinen dit, men jag har hört, att man i en gård, där det fanns, vad man här kallar "svintestäl" (fet-tistel, *sonchus arvensis*) i åkrarna hade svinen i trädan (gäller mitten av 1800-talet). Man gjorde i regel ej något för att hindra ogräsets växt innan man plöjde trädan första gången för året. Den kördes med plog, vilket kallades "to tjör trö". Tiden för

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

trädans körande berodde av huru tidig vår det varit, huru ogräset väte o. s. v. Man lär ha ansett, att det i regel var mycket bra att plöja trädan "i osmassnean" eller "et osmass", som man också uttryckt det. Ibland körde man den i midsommartiden, ibland även ganska sent på hösten. Man harvade den också, oftast strax efter det den blivit plöjd. Det hände också att man slog ogräset med lie någon tid före plöjningen. Även så inträffade det, att höll efter t. ex. tisteln med potatisgräv. Däremot är det ej känt, att man

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Fgl. 27

samlade ihop rötter av ogräs och bortskaffade dem från åkern. Att man brände dem hände nog aldrig. — Andra arbeten i samband med trädningen synes man ej ha haft. Rosena i åkrarna på orten voro mycket gamla, och åkrarnelågo så till att de vanligen ej ansågos tarva något dike. Man lade eller rättare hade ej lagt en öppen åker, där det var ett kalldrag eller seg.

Dika. Att dika: "to dity", "to gräva ditya". Benämning på den som dikar: "dityar". I äldre tid var det nog ytterst sällan man

på ön "tög-öpp a dity". Jag näm-
 ner här endast några uttryck,
 som jag menar äro gamla. Det
 man kastar upp ur diket bildar
 "dityspall". Namn på den slut-
 tande sidan av diket: "snedda
 på dityan". Att jämna av kan-
 terna på diket: "snästa dem".
 Namn på diket's kant i dagytan:
 "dityaskant". Att ränsa gamla
 diken: "räns-öpp ditya". - Jäm-
 te ordet "dity" utan bestämning
 ha följande namn brukats: "löm-
 dity", d. v. s. täckdike, "lamsvacksdity",
 "stordity" eller "kröndity" (ett par
 sådana på ön sedan 1870-talet)
 På fastlandet, där man gjort

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 1933. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

försök att gräva ut smärre sjöar,
 har man kallat ett dike, som
 upptagits för sådant ändamål,
 för "kanal". I äldre täckdiken
 lades först sten, på den mossan
 och sist jord. Mossan skulle hind-
 ra jorden att falla ner. För nå-
 got tiotal år sedan lades rör
 i några diken. — Namn på den
 ur ett dike uppskottade jorden:
 "gola ste ditjan" Den har, om den
 ej lämnats kvar, omsider antingen
 körts bort med härra eller släde
 eller ock "kastas uttåt" med skuff-
 fel. Detta har ej kallats att
 planera. — Jag anser mig böra
 anmärka, att uttalet "dity" hål-

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

ler ja att övergå till "dik" och att åtskilliga, som genom inflytande från riksspråket övergått till att t. ex. säga "slant", "teckdik" o. s. v., kanske skulle finna de vissa former väl gammalmodiga.

Broar. Broar över diken ha lagts av trävirke, d. v. s. stockar och plank. "te brutels". Först nyligen har man börjat lägga stentrummor.

Göda åkrarna. Att göda åker:
 "to moko", "to frou", "to jø", "to
 "føl-ja (vråka-ja) nonn jø-
 nen". - "Da e frødat hen",
 "han e frøda", "han e bra mō-

ko", "han e präklasa", "han ha
 fott so ma jöney" "da e fart
 a gol (mall)". Att åkern varit
 mager kan ha uttryckts med:
 "han e mager", "da e syan jö-
 ney (froua, tr a", "da fodras
 mästigen jöney hen". Gammalt
 uttryck för att en åker var
 symmerligen mager: "da syms
 int n bärjern tr a" (man an-
 vände nämligen hackat gran-
 barr som strö under kreaturen
 och det dröjde ganska länge,
 innan "bärjerman" hade ruttnat
 upp). - Substantiv för gödsel:
 "dijny" (dijnya, dijnyan), "froua"
 (frouan, froua), jöney (eller jö-

Landrälsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Figl. 27

my" (-an, -a)]. Olika slag av naturlig gödsel: "kudmy", "hästmy", "fousmy", "ställdmy", "soursit" eller "sourdmy", "husmy", "(da e) rta ställkasm", "rta fouskasm". - Uttrycket gullhog-gödselhög finns icke. - "Kas" (kasa, kasm), "dymkas". "Kömpost" kallades en tid en hög ute på ägorna, i vilken man sammanblandat myrjord och naturlig gödsel eller torv i stället för myrjord. "Kömpost" var tydl. ett nytt ord. - Gödselstad kallades "käs-stall" eller "käs-stel". - "al" och "älgras". - Gödsel i minsta möjliga partier: "dymflott."

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 1933. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

"hästlött", "hästræs", "kurrus", "ke-
 bladar" - - Man brukade anse
 att hästgödsel var kraftigare än
 kogödsel. - Om hackat grannis
 som strö är redan talat, om
 torv i gödselstaden i föreg. kap,
 återstår att säga att man i st. för
 torv från ägorna hellre ville ha
 myrjord in i gödselstaden
 men icke alla hade tillgång till
 sådan. "För myra stts kasa". -
 En liten tid (på 1880-talet) tog
 man en del tilltar på riktorna,
 gjorde torv av dem, vilken fick
 torkas, varefter den brändes i
 högar på rittan. Efter bränningen
 bräddes den erhållna askan ut.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

Kalk som jordförbättringsmedel har ej har spelat någon nämnvärd roll, ej heller sand. Konstgödsel började användas på 1880- och 90-talet.

Gödselkörning. Att köra gödsel och stälpa ut på åkrarna:
 "moko", "moko ut kasa" (stallkasa, foaskasa), "tjör djynsa". [Ordet "moko" har haft en vidsträckt användning. Man har även talat om "to moko soavtjätten" (svintjätten, tjättan), "to moko herma tjymon", "to moko snon" to moko opprät stigan nom snp]
 Man har ej kallat tiden, då man körde gödsel, för gödseländ, utan

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

nyttjät omskrifningar, t. ex. "narr
 ma höll-på ma mökryan" eller
 "narr ma höll-på ma mockitra".
 Observera dock att man sagt "ha
 da gott frå da mökrya", även
 om det gällt att från ladugår-
 den kasta ut gödsel på gödsel-
 hogen. "Mockstar" (mockstran,
 mockstra) är ett gammalt ord,
 som mer och mer kommit ur
 bruk. Det användes tydligen ej
 annars än när det var fråga
 om gödselns utförande på åkrar
 och ristar. - Namn på redskap
 vid pålastningen av gödseln:
 "kvedn" och när det behöves även
 "safal" samt längre tillbaka i

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

tiden väl också "dyngskoval".
 Namn på gödselslådar och göd-
 selhärar: "mökstareslå" eller
 "dyngslå" samt "mökstartjarr",
 "dyngtjarr" eller "störtjarr". - Böj-
 ningen på ordet "slå" är "slå"
 (slån, slä). Man tror sig säga
 släa, släan, men det gör man
 i själva verket icke. "Tjarr"
 (tjarr, tjarrn). Lästagbar ga-
 vel på källa: "brê" eller "brê
 backe tjarrn". Lästagbar sam-
 bring en dyngslåde: "Tjorm"
 (tjorman, tjormom), "tjorman på
 slå". Slådens botten: "flåka" el-
 ler "botten". - Vad det kallades
 att lassa gödsel, framgår bäst

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén, 1932. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

av följande mer fullständiga uttryck: "han e hare kasn o lägg-jä", "han höll-jä (o) lägg-jä djnja". Vanligen skulle endast man förrätta gödselkoringen. Det är ej känt, att vid dess slut förekom någon särskild ceremoni, ej heller att det firats dyngkalas. — Vid gödseluthöring på vintern lades gödseln i små högar, som kallad ordnades i rader. När man kommit till vederbörlig plats på åkern, tog man av ramen och drog samtidigt av ungefär hälften av lasset. Ramen lades ned, varpå man körde ett litet stycke läng-

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

re fram, där man med en spak
stjälpte av återstoden. Plädens
botten fick, medan den stod på
kant, ett par slag av spaken,
för att ~~sy~~ så mycket som möj-
ligt av dyngan skulle lossna.
Därefter lyftes "tjörnan" på, och
man var färdig att fara efter
mer. Varje hög kallades "a djyn-
lass". På våren kastade man ut
högarna, så att gödseln blev nå-
gorlunda jämt fördelad över fäl-
tet. Det kallades "to bräy dÿn-
ja". Vid det arbetet använde
man föret grepp och sedan
skuffel. Om någon mindre del
av en hög var hårt frusen, fick

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Fgl. 27

man fullborda arbetet någon dag eller några dagar senare. Namn på den som bredde gödseln var, när han kallades något, "dijnybragar". Om gödseln tarvade ytterligare bearbetning, så användes därtill potatisgräv, och kallades det arbetet "to slo-som dijnya" eller "fli-som dijnya". - Det må här anmärkas, att det för blev mer undantagsvis man brukade kårra, när gödsel skulle föras ut. Men det hände, att man ville ha ut ett parti på varen, sedan det blivit bar mark. Det breddes naturligtvis strax därefter. Vidare vill jag påpeka, att man ej

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

behöver tro, att alla, om det nu
 användes släde eller kända, gjorde
 två högar av lasset. Det gick
 förstås "stöjv-ta" på en gång.
 Frägelitans "sprätta dynga" synes
 vara ett skämtsamt uttryck. Här
 skulle det i motsvarande fall
 ha hetat t. ex. "spräjt uttät
 djynlottan hamm". Jag dock ej
 bestämt säga, att jag i min barn-
 dom hörde det uttrycket. — På
 åkrarna plöjde man ned gödseln
 (det skulle i alla fall plöjas)
 och det kallades, när det sär-
 skilt nämndes, "to stöjv-ne
 djynja". På ristorna, åtminsto-
 ne de som såddes företa året,

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

hade man "to här-ne diŋya",
 vilket ej lyckades så fullstän-
 digt med de härvar man för-
 hade. — Att övergödela vall
 har kallats "to moko på svaln".
 Gödselvattnet hälldes på åkrar
 eller vallar, bars om stället, där
 det skulle spridas låg nära la-
 dugården, dit "to n abrytt" eller
 kordes om stället låg längre
 bort i t. ex. en turma. "Bära
 ut aln", "työr aln"; "föj - på
 aln", "skvätt uttät aln" o. s. v.
 Det blev oftast på våren man
 spridde gödselvattnet, men ä-
 ven annars, när "älgropa", blev
 full. — På grund av att jag,

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

sedan det föregående skrivits,
gjort ytterligare förfrågningar,
nödgas jag här göra ett tillägg
till vad jag på en föregående
sida sagt om gödselns sprid-
ning. Det lärde ibland hända,
helst då i de gårdar där man
hade drängar och dagamän, att
man på kvällen bredde ut de
dynglass man kört på dagen.
Man hade i sådana fall inga
högar liggande till våren.
— Numera begagnar man sig
allmänt av gödselspridare.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

IV. Vår- och höstsädd.

Man har använt sig av uttrycken "våranna", "jåra våranna", "vårannjåra". Ex.: "Da e som vast våranna". "Dom höll- ja vårannjål". "Pånysti" är också ett ord som brukats. Man har talat om "såny", icke såning. Vårsåning, sådesand, sådar, vårsåd och vårland är ord, som icke nyttjats. Vad ordet lådigsåd betyder är okänt. — Man har använt uttrycket "så rojan" men ej nämnt höstsädd eller höstsåd. — Att jorden varit lämplig att bearbeta har uttryckts på flera sätt, t. ex.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
JTL.
Frgl. 27

"da ta på e tatt so da går tjör
 plojan harr åkra nu", "ha e lå
 gomt tår malla", "da e so pass
 da går ta på bajym" o.s.v. Mot-
 satsen kunde uttryckas med "da
 e satt", "da klissas-på plojan",
 "da kläbb-på", "da lagg se på",
 i värsta fall: "da e som to tjör
 te-n lårvalny". "Da e lasst
 (o fermt)" innebar, att jorden var
 lucker och lättarbetad. Ville man
 uttrycka motsatsen, kunde det he-
 ta "da e hott (harr åkra)", "da
 ha hål-na-te", "da ha votta
 tocka hål e skörp", "da e so
 rhotrampa so da bli no blom-
 gan dar". — Utsäde är ett ord,

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

^{inte}
 som ett så lätt går förjämteska.
 Det ersättes närmast av uttrycken
 "no to så" och "no te frö". "Itlno
 te frö o itlno te mass". Annars
 har man vanligen talat om
 "frökorn", "fröattar", "frörog". I-
 bland har nog även ordet "fröse"
 kommit till användning. - Akra
 skulle rätteligen plöjas grä varen.
 Att endast harva var en nödfalls-
 åtgärd. Gjorde man vid plöj-
 ningen breda fåror, så kallades
 det "to bäst-gröfft". Korde man
 däremot smala fåror, benämndes
 det "to bäst-grämnt". När man
 "bätt grämnt" eller jämförelsevis
 "grämnt", så behövdes ingen före-

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

gående harvning utan man sådde
 på plogfärderna. Grävar, som till
 äventyrs uppstätt vid stenar eller
 stenrösen jämnades ibland ut
 med gräv, innan man sådde.
 Om man "bätt grofft", ansågos
 fördjupningarna bli så pass sto-
 ra att harvning var nödvändig.
 Klände det, att åkern var klum-
 pig, kunde man harva även i
 föregående fall, såvida man ej
 slog sönder klumpen. Man "bätt"
 nog i regel så att man fick så
 på plogfärderna. Något behov
 att harva och så på tjälen har
 ej förelegat. — En rista, som
 såddes första gången efter det

Landmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

den varit vall hade ibland harvats redan på hösten men harvades nog vanligen även på våren. En rista som skulle säas andra gången harvades oftast på våren, ehuru den blivit upplöjd. I regel gjorde ej plöjningen en sådan rista jamm nog. "Härv rista", "härv-te no mall". På frågan, om harvar av olika typer användes för harvning före och efter sädden, kan svaras både ja och nej. Man var en smula olika rustad med harvar, och så beror det på huru långt tillbaka i tiden man går. — Uttryck för att harva längs med

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

plogfärderna: "här loys-at fä-
 rom". Att harva tvärs över färd-
 na: "här tvätt-fär". Något all-
 mänt antaget namn för färdan ef-
 ter en harvning synes man ej
 ha haft. Somliga ha sagt "ram",
 andra ha nog sagt "jernfär" o.s.s.
 Att man kört med harven från
 ena ändan av åkern till den
 andra, har man benämmt som
 man för tillfället funnit lämp-
 ligt; när man ville uttrycka det
 riktigt tydligt t. ex. "gör n
 gong mer härvan rännom mella".
 Lika osäkert är det, när det gäl-
 ler uttryck för att vid harvning
 lämna en bit oharvad. När det

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

omtalades sade man nog helst:
 "da ha votta n bit iharva dan".
 Jag minns ej att jag hört gam-
 la nordrögubbar kalla det "sats
 emella", men vet, att en 75-årig
 man, som inflyttat från Hallen,
 använder uttrycket. — När åkern
 var beredd, kunde det heta: "han
 e häva o r örny nu åkern, so
 ma han så norr ma vill." —
 Man brukade så, när mulen på
 våren blivit så torr, att det var
 bekvämt att utföra arbetet. Men
 det behövde, då man sådde, ej
 vara precis blott väder. "Så te
 simpalsa o sära te sättermom",
 hette det för. Någon rätt vind

Landsmålarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

för sädde talade man ej om.
 Likaså var det likgiltigt om man
 sädde i ny eller nedan, på för-
 middagen eller eftermiddagen.
 Enligt gammal åsikt skulle man
 så sex (strukna) kappor på mä-
 lingen. Några märken i naturen,
 som skulle visa om man borde
 så tätt eller tunt ha ej ontä-
 lats. Men alldenstund man
 skulle "på n hård", kunde det
 hända att man måste tala om
 att "da vott sodd för tjockt"
 eller "da vott sodd för tomt".
 — utsädet bars, drogs eller kör-
 des till åkern. Vilket sätt som
 valdes berodde an vad man för

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Fgl. 27

tillfället fann bekvämast. - I många fall ställdes säckarna på renarna, men det kunde också hända, att man placerade någon säck i åkern, t. ex. på en "rågsbank". - I målet firmas y orden säare eller säningsman. I stället ha nämnts "han (hon) som sår (södd, ha södd)". Både män och kvinnor sådde; dock vilade väl det arbetet snarare på husmodern än på husbonden. "To så" = att så. Man sådde bara med ena handen, d. v. s. den högra. Det man sådde ur kallades "säsapp" (säsappa, säsappan). "te säsapp" bestod av

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

"botten", "vack" och "krok". Krakens
 ena ända, d. v. s. dess krökta del,
 lades över axeln (den vänstra),
 dess andra ~~andra~~ ända var fäst
 baktill på skäppan (ej framtill
 som frägelistan menar; jag kallar
 den del "ta sä, appan" framtill,
 som vändes framåt under arbetet.)
 "Vacka" var av tunt trä, som böjts,
 så att formen blivit den för "a
 sä, app" vanliga. Somliga hade
 dock spikat ihop rummet av
 brädlappor, så att botten var
 triangelformig. — Den som sådde
 hämtade själv utsädet i säckar-
 na. — Såningsmaskiner började
 komma i bruk för omkring 25 år sedan.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Fgl. 27

- Den remsa av åkern, som man besådde under det man gick ett slag över åkern kallades "jer" (jern, jera). En person gick och drog upp linjer med ett potatisgräv. Att så göra benämndes "to rjyri". Den som drog upp färdarna kallades "han som rjyri (rjyria)". - Fläckar, som av misstag lämnats obesädda kallades "såglap" (såglapa, såglapan). Att sådana fläckar skulle förbåda antingen någons död i gården eller någons födelse har ej varit känt. - Om man hade sätt någon fläck två gånger, kunde det heta:

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
JTL.
Frgl. 27

"da vött sodd tvo göy her".
 Trodde man, att någon del "ta
 a äva" fått väl litet utsäde
 och man hade tillgång till så-
 dant, hände det att man sade:
 "ma får föll så litta impå".
 Orden samca och tvåsadd äro
 obekanta. Det är egentligen,
 när det gäller vallar, man talat
 om "isbranna". Man har nog här
 aldrig sätt in vårsäd på bar-
 fläckar i ett hösträdesfält. ("På
 te höfrö" betyder att så timo-
 tej i barfläckar, som uppställt
 i ett fästosnylann" genom att
 "tovan ha rötna bott", vanligen
 genom liggsäd på sommaren.)

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

- Den sådda säden myllades ner genom harvning. "Härv-ne korna", "härv-ne attran". Man harvade två gånger, d. v. s. i kors. "Härv först gonzan", "härv ämmer gonzan". Vid rösen och stenar, där det icke blivit ordentligt harvat, hade man att "jära härvkrokan" med gräv. - Om man blätte kornet, som skulle säas på ett område, vilket skulle läggas till vall, och blandade gräsfrö däri, blev fröet nedmyllat på samma gång som kornet. Men det sättet var besvärligt och det var därför ofta man sådde gräsfröet för sig. Man ville gärna

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

ha vindstilla vid det arbetet.
 En person "rijsva", som då kom
 såddes, men gjorde mycket "smal
 zera". Fröet hade man i ett
 litet lämpligt kär, gärna av
 porslin, t. el. en spilkum, som man
 bar i vänstra handen. Då fäl-
 tet sedan vältades, ansågs fröet
 tillräckligt nedmyllat. — Ut-
 tryck för att sådden är avslu-
 tad: "ma ha sodd ifrå oss", "ma
 ha gott ifrå oss värarna". — Dag-
 ordningen var något olika i olika
 gårdar och på olika tider. —
 Man behövde ej vätta omedel-
 bart efter sådens nedmyllning.
 En åker kanske bestod av tre

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN
 JTL.
 Frgl. 27

"åva", och man ville gärna välla hela åkern på en gång. Det kunde inträffa, att brodden, "åjeln", på "fäst åvan" redan var ett stycke på väg, medan "sist åva" nyss var besatt. — Vattenfåror ha ej varit av behovet påkallade. — Extra ledighet har ej tagits efter säddens avslutande, ej heller firades t. ex. sägills. — Äter säddes ofta på en bit av trädan, eller på en mindre åker, som skulle ha varit träda under året, någon gång på en "fästossrest". I öfrigt gäller för arter i det stora hela, vad som är sagt om korn. Dock kan

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

tilläggas, att den brukat sås
 före kornet. "Dom ha sodd att-
 ra", har varit uttrycket för att
 vassädden börjat i en gård. —
 Om sädd av lin kan ingenting
 sägas här. — Nu för tiden sås
 rovor på slätt land och odlas
 i ganska stor myckenhet. En
 tid innan de åter kommo i roset
 hade man nästan upphört att
 odla dem. Även kalrötter odlas
 nu ofta på slätt land. Båda
 slagen föras, när det gäller äld-
 re tid, bäst under rubriken krydd-
 gårdsväxter. — En trädgårdstärpa
 har här benämnts "kålsary"
 eller "kryddgål". "h kålsary"

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
 K. O. Andrén. 1932. NORDERÖN

JTL.
 Frgl. 27

bestod ofta av flera delar, skilda från varandra av breda och ganska djupa gångar, "görya". De växter, som odlades, voro vanligtast lök, morötter, kålrötter, rovor och blommor. Vidare hände det att man hade kyndel, persilja, kål o. s. v. Lök uttalades "louk" (loutjan, loutja), "salottalouk", I stället för kålröt sade man helt enkelt "rot" (röta, rotn), i stället för rova "röv" (röva, rövan). Rovarna hade förstås haft plats uppe på en "sary", men sattes omsider, när de kommo med, omkring eller på sluttingen av en kålrötssäng.

Landsmålarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

I många fall sköttes arbetet i kryddgården av kvinnor, men eljest av den som hade mest tid och fallenhet för saken. Först hade man att gödsla, "följa nom frau". Man tog hellet härdynga, om sådan fanns att tillgå. Vad som därefter skedde framgår av följande uttryck: "dom höll - ja lägg - oyr herr kälsanjan (eller: lägg - oyr kälsanja)". Vidare skulle man "räka - ta" och "fli" samt tram - pa oyr behörliga smala gång - ar. Därpå såddes fröt. Att göra huvudgångarna i ordning blev för varje större del av

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

kryddgården det sista man gjorde. Då man ej hade drivbank, dröjde man, tills det blev ganska blött väder, innan man satte kålrotsfröet (rötfrö).

"Påtr jëran" = sätta potatis.

Den skulle sättas så tidigt som möjligt. Potatislandet här gödslats på samma sätt som andra åkrar. När potatisen skulle sättas, körde man på vanligt sätt plog och satte den i varannan fåra. Det kallades "to tjör at jërom". Det blev att hålla reda på om det var "fåra som skull sättes te" eller "fåra som rent skull sättes te".

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

"Fröjperan" = sättpotatis. "te fröjper" skulle eller borde icke skäras sönder. "Stajp-över jèran" var ett uttryck, som ibland användes.

Sedan säden kommit upp, har man ej ansett sig ha någon möjlighet att hålla efter ogräset. Potatilandet skulle förs en kort tid efter sätningen harvas. "Hårr jèrlanna." Då kom längre fram arbetet "to rãns jèran", vilket skedde med gräv och omsider "to ål jèran". Att rensa i trädgårdslandet har kallats "to rãns harr kålsanjan". En gång, jag var då liten gosse,

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27

hände det att jorden efter ett
ovanligt häftigt regn blev mycket
hård. "Da vötte hål a skörr på
åkrorn." Somliga ansågo da, efter-
som det ej var långt efter såd-
den, att det var nödvändigt "to
häv-^oggn åkran". Andra ansågo
det onödigt och lätto bli. Det
var onödigt, kanske snarare skad-
ligt.

Jag anser mig till siet böra
anmärka, att man numera ej sät-
ter potatis på samma sätt som
förr. Man gör först landen i ord-
ning och sätter sedan. ^o ^{heller} Ej harvar
man nu potatislandet. Ett redskap
som kallas häthacka användes.

Landsmålsarkivet Uppsala 5164
K. O. Andrén. 19332. NORDERÖN

JTL.
Frgl. 27